

FAS ÜLKE BÜLTENİ

2018

İçindekiler

Genel Bilgiler	1
Siyasi Yapı	1
Genel Ekonomik Görünüm	2
Sektörler	2
Madencilik	2
İmalat Sanayi	2
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık.....	3
Telekomünikasyon ve Altyapı.....	4
Petrol ve Doğalgaz	5
Enerji.....	5
Rüzgar enerjisi	6
Güneş Enerjisi	6
Otomotiv	6
Tekstil ve hazır giyim	7
Turizm.....	9
Bankacılık.....	9
Dış Ticaret.....	9
İthalat yaptığı başlıca ülkeler (1000\$)	9
Fas'ın İthalatında Başlıca Ürünler (1000\$)	9
İhracat yaptığı başlıca ülkeler (1000\$).....	10
Fas'ın İhracatında Başlıca Ürünler (1000\$).....	11
Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkiler.....	11
Türkiye ile İkili Ticaret.....	12
Türkiye'nin Fas'a İhracatında Başlıca Ürünler (1000\$)	13
Türkiye'nin Fas'tan İthalatında Başlıca Ürünler (1000\$)	13
Yatırımlar ve Müteahhitlik.....	14
Faydalı Bilgiler.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Yürütme Kurulu Üyeleri.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
İletişim	16

FAS

Genel Bilgiler

Resmi Adı	: Fas Krallığı
Yönetim Şekli	: Meşruti Krallık
Devlet Başkanı	: Kral VI. Mohammed (1999'dan beri)
Yüz Ölçümü	: 710.850 km ²
Toplam Nüfus	: 33,92 milyon
Nüfus Artış Hızı	: %1.3
Ortalama Yaşam Süresi	: 70.7
Etnik Dağılım	: Arap-Berberi: % 99,1; Yahudi: % 0,2; Diğer: % 0,7
Dini Dağılım	: Müslüman %99, Hristiyan %1.1, %0.2 Yahudi
Okuma Yazma Oranı	: %67,1
Konuşulan Diller	: Arapça, Berberice ve Fransızca
Başkent	: Rabat
Başlıca Büyük Şehirler	: Rabat, Kazablanka, Fes, Marakeş
Para Birimi	: Fas Dirhemi (MAD)
Saat Farkı	: -2

Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar: BM, Mağrip Arap Birliği, Arap Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı, Sahil-Sahra Devletler Topluluğu, Akdeniz için Birlik

Resmi Tatiller: 11 Ocak (Bağımsızlık Günü), 23 Mayıs (Milli Gün), 9 Temmuz (Gençlik Günü), 30 Temmuz (Kralın Taç Giyme Günü), 14 Ağustos (Milli Gün), 20 Ağustos (Milli Gün), 6 Kasım (Milli Gün), 18 Kasım (Bağımsızlık Günü)

Siyasi Yapı

Fas 1956 yılına kadar Fransa hakimiyeti altında kalmış, aynı yıl bağımsızlığını ilan etmiş ve ülkede anayasal monarşi kurulmuştur. Ancak ülke geçmişi 9. yüzyıla kadar dayanmaktadır.

Fas Krallığı 1996 yılında kabul edilen 4. Anayasasına göre, kendisini; devlet dini İslam, Resmi dili Arapça olan bir demokratik monarşi olarak tanımlamaktadır.

Kral kanun koyucu aynı zamanda da dini ve ahlaki bir lider konumundadır. Kral, Başbakanı hükümet üyeleri, ordu komutanlarını ve üst düzey yetkilileri kendisi atamaktadır. Parlamantonun yetkileri sınırlıdır.

Arap dünyasının diğer ikinci nesil kralları gibi VI. Mohammed' de ülkedeki modernleşme çalışmalarına katkıda bulunmaya söz vermiştir. Yeni kralın öncelikle odaklandığı nokta başta AB olmak üzere Fas'ın uluslararası ilişkileri olmuştur. Tahta çıktığından bu yana yapılan genel seçimlerde Kralın, mevcut hükümetlere destek verdiği görülmektedir. Önümüzdeki dönemde Fas'ta politik sistemin istikrarını sürdürmesi beklenmektedir.

Ülkede muhalif partiler hükümeti eleştirme hakkına sahiptir ancak, monarşinin, İslam'ın ve Batı Sahra sorununun eleştirilmesi yasaktır. Fas'ta istikrarlı bir politik sisteme ek olarak güvenli bir yaşam ortamı vardır. Yabancılar kabul görmekte, iş adamları rahat hareket edebilmektedir.

Genel Ekonomik Görünüm

Dünyanın en büyük fosfat yataklarına sahip olan Fas, ekonomisini tarım, imalat, balıkçılık ve turizm sektörü gelirleri ve dış ülkelerde çalışan Faslıların ülkeye getirdikleri dövizlerle ayakta tutmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren Fas, IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği içinde başarılı bir ekonomik reform sürecine girmiş, bu çerçevede, dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi, yeni yatırım kanunu, özelleştirme programı ve bankacılık sisteminin iyileştirilmesine gidilmiştir. Fas ekonomisinin son 10 yılda tarım ve fosfat sektörlerine olan bağımlılığı azalarak imalat ve hizmet sektörlerinin GSYİH'daki payları artmıştır. GSYİH, tarım sektörünün performansına göre yıllar itibariyle değişkenlik göstermektedir. Hükümetin önceliği işsizlik oranını düşürmek ve ekonomik durgunluğa bağlı olarak artan fakirliği azaltmaktır.

Ülkede ekonomik aktivite Kasablanka ve Rabat etrafında yoğunlaşmıştır. Hükümet, az nüfuslu bölgelerdeki iş imkanlarını geliştirmek amacıyla yatırım teşvikleri uygulamaktadır. Çeşitli önlemlere karşın köyden kente göç önlenememektedir. 2017 ve 2018 yıllarında arasında GSYİH'nın yıllık ortalama % 3,6 ve % 3,3 oranında büyüyeceği tahmin edilmektedir.

Sektörler

Madencilik

Madencilik sektörünün en önemli ayağı fosfat üretimidir. Fas, dünya fosfat rezervlerinin dörtte üçüne sahip olup, fosfat üretiminde Çin'den sonra ikinci sıradadır. Ülkedeki toplam fosfat rezervinin 58 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Ülkede fosfat üretimi 30 milyon ton, ihracat 15 milyon ton civarında gerçekleşmektedir. Fas, ham fosfat, fosforik asit ve gübre ihracatında dünyada ilk sırada yer almaktadır. Fas, en büyük ihracatını Asya pazarına gerçekleştirmektedir.

Madencilik sektörünün %95'i fosfat üretimi olsa da ülkede fosfat dışında, gümüş, bakır, çinko ve kobalt üretimi de yapılmakta olup, ülke son zamanda genellikle ham olarak ihraç ettiği maddeleri işleyecek sanayi tesisleri kurmuşlardır. Hükümet fosfat üretimini elinde tutmuş ancak gümüş ve bakır madenlerini özelleştirmiştir.

1998 yılında hükümet, 200 milyar dolar değerinde 10 yıllık bir mineral (petrol ve gaz dahil) rezervlerini araştırma programı başlatmıştır. Bu şekilde, Fransız, İngiliz ve Güney Afrikalı uzmanlarla birlikte ülkenin %80'i henüz keşfedilmemiş rezervlerinin ortaya çıkarılması için çalışmalar sürdürülmektedir.

İmalat Sanayi

1993 yılından itibaren devlet, çimento, demir, çelik gibi ağır sanayilerdeki hisselerinin bir bölümünü özelleştirmiştir. 1982 yılında çıkarılan yatırım kanunu 1988'de iyileştirilmiş ve bu şekilde sanayi sektöründeki yatırımlar teşvik edilmiştir. İmalat sanayi GSYH'nın %31,7'sini oluşturmaktadır. Düşük verimlilik oranları ile yüksek işçi ve enerji ücretleri imalat sektörünü olumsuz etkileyen faktörler olmaya devam etmektedir.

Gıda işleme sektöründe konserve, meyve, balık, un ve bitkisel yağlar başta gelmektedir. Hem ihracat (konserve meyve, sebze ve balık) hem de iç tüketim (un, şeker, bitkisel yağ) için üretim yapılmaktadır. Gıda işleme sektöründe yabancı sermaye ilgisi düşük düzeydedir. Fas, konserve sardalye üretiminin yarısından fazlasıyla AB ülkeleri konserve sardalye ihtiyacının % 25'ini karşılamaktadır. Fas'da 13

şeker pancarı fabrikası, üç konserve fabrikası ve toplam üretim kapasiteleri 534.000 ton olan 5 adet şeker rafinerisi bulunmaktadır.

Ülkenin en önemli ihracat sektörü olan tekstil, Hindistan ve Çin gibi Uzak Doğu ülkeleriyle yoğun bir rekabet halindedir. İplik ve kumaş gibi hammaddeler ve ara ürünler ithal edilmekte, bitmiş ürün olan hazır giyim ürünleri ise ihraç edilmektedir. Sektör yaklaşık 175.000 kişiyi istihdam ederek ülkenin sanayi sektöründeki istihdamının %40'ını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra tekstil sanayii ihracatın %24'ünü karşılarken, GSYİH'nın da %7'sini oluşturmaktadır.

Şeker sektörü özelleştirilmek istenmiş ancak şeker pancarı üretimine uygulanan teşviklere devam edilmesi kararı nedeniyle bu konuda bir erteleme olmuştur.

Ülkedeki ilaç sektörü hızlı bir büyüme göstermekte ve ülke ihtiyacının %80'ini karşılamaktadır. İlaç sektöründen elde edilen ciro 376 milyon Dolara ulaşmıştır. Sektördeki üretim ağırlıklı olarak lisans altında yapılmakta olup, AB ülkelerinden yapılan hammadde ithalatına bağlıdır. Üretimin büyük bölümü iç pazarda tüketilmekte olup, küçük bir bölümü Libya, Fransa, Cezayir ve Tunus'a ihraç edilmektedir. Ülkede bulunan 24 üretim tesisinin büyük kısmı hisseli de olsa Hoechst, Pfizer gibi yabancı firmalara aittir.

Kimya sanayinin en önemli ayağını ise fosfat işlemeden fosforik asit ve gübre üretimi oluşturmaktadır. Fas, dünyadaki en büyük fosforik asit üreticisi ve ihracatçısıdır. Son dönemde, fosfat kimyasalları sanayiinde üretim ve işleme hacminin artırılması amacıyla Fransa, Belçika, Hindistan ve Pakistanlı ortaklar ile "ortak teşebbüs" oluşumuna gidilmektedir.

Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık

Tarım sektörü iş gücünün % 40'ını (kadın işgücünün %60'ı) istihdam etmekte olup, GSYİH'nın % 19'unu (%15 tarım- 4 milyon istihdam, %4 tarım sanayii- 100.000 istihdam) oluşturmaktadır. Fas'da 1,2 milyon hektarı sulanan 8,7 milyon hektar ekili alan bulunmaktadır. Ülkede ihracata yönelik üretim yapan modern ve büyük ölçekli çiftlikler bulunmaktadır. Sözkonusu modern çiftlikler, şarap ve narenciye üretiminin %15'ini karşılamaktadır. Başta gelen tarım ürünleri, tahıl, baklagiller, zeytin ve narenciye olarak sıralanabilir. Sektör, yağışlara bağımlı olduğundan tarım sektörü performansı yıldan yıla değişkenlik göstermektedir. Özellikle düşük mekanizasyon oranı, düşük gübre kullanımı ve sık sık kuraklık yaşanması tarım sektörünü olumsuz etkileyen en önemli faktörlerdir.

Fas, süt ürünleri konusunda kendi kendine yeterli olup tahıl, şeker, yağ ve çay ise ithal edilmektedir. Ülkedeki et üretimi yılda ortalama 450,000 tondur.

En önemli tarımsal ihraç ürünleri; narenciye, domates, taze patates, şaraplık üzüm olan Fas'da zeytin ve zeytinyağı üretimi hem yurtiçi tüketim, hem de ihracata yönelmektedir. Fas tarım ürünleri, AB piyasasında daha ucuz ve kaliteli ürünler sunan Yunanistan, İspanya ve Türkiye kaynaklı tarım ürünleri ile rekabet içindedir.

Fas "Maroc Vert" planıyla tarımı canlandırmaya ve tarım ürünleri ihracatını arttırmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda Tarımsal Kalkınma Ajansı (l'Agence pour le development de l'agriculture-APA) kurulmuştur.

Ülkedeki ormanlık sektörü, 5 milyon hektar ormanlık bölge bulunmasına rağmen yeterince gelişmemiştir.

Son yıllarda balık üretimi düşmüş, bunun sonucu olarak balıkçılık mevsiminin 2 aydan 4 aya uzatılması gündeme gelmiştir. Halihazırda 27 balıkçılık limanı bulunan ülkede yeni balıkçılık limanlarının yapımı gündemdedir. Balıkçılık sektörü açısından gelecek vaadeden bir ülke olan Fas'ta yapılması planlanan balıkçılık limanlarıyla birlikte ülkeye söz konusu sektörde gerçekleştirilecek yatırımların ve ihracat taleplerinin artması beklenmektedir. Fas, balıkçılık gelirlerinin %85'ini kıyı balıkçılığında elde etmektedir.

Fas ile Avrupa Birliği arasında yapılan ve tarım ve balıkçılık sektörünü ilgilendiren ticari anlaşma, Batı Sahra Sorunu yüzünden sekteye uğramıştır. Sorunun kaynağı, eski bir İspanyol sömürgesi olan Batı Sahra'nın, bahse konu anlaşmaya AB tarafından dahil edilmemesidir. Bunun üzerine Fas, AB üzerine düşeni yapmadığı takdirde tek taraflı olarak anlaşmadan çekilebileceğini duyurmuştur. Fas'taki tarım sektöründeki binlerce iş, AB ile olan ticaret ve yatırım anlaşmalarına bağlı olduğu için, söz konusu anlaşmanın iptali ülkedeki tarım sektörünü büyük ölçüde olumsuz olarak etkilecektir.

Telekomünikasyon ve Altyapı

Telekom sektöründeki liberalleşme hareketleri, Temmuz 1999'da ilk GSM hattı lisansının İspanyol Telefonica önderliğindeki bir konsorsiyuma 1,1 milyar dolara satışıyla başlamış ve Maroc Télécom'un %35'lik hissesinin Fransız Vivendi firmasına 2,2 milyar dolara satışıyla devam etmiştir.

Kasım 2004'te ise Hükümet, Maroc Télécom'un %16'lık hissesini doğrudan Fransız Vivendi Universal Firması'na, %14,9'luk bölümünü ise Kazablanka ve Paris Borsalarında satışa çıkarmıştır.

2001 yılında Maroc Télécom'un %35'ini satın alan Vivendi, halihazırda firmanın %51'lik bölümünü kontrol etmektedir.

Maroc Télécom, Fas mobil telefon pazarının %70'ine hakim konumdadır. 2005 yılında açılan ihale sonucunda Meditel Firması'na sabit hat lisans hakkı verilmiş ve bu şekilde Maroc Télécom'un sabit hattaki tekeline son verilmiştir. 2016 tahmini rakamlarına göre 100 kişiden 6.1'inin sabit hattı bulunmaktadır, mobil telefon hattı sayısı ise 126.8'dir. Fas özellikle telekomünikasyon alanında 2008 yılından itibaren önemli bir gelişme kaydetmiştir. Telekomünikasyon altyapısının gelişmesine paralel olarak ülkenin internete ulaşımı kolaylaşmış ve artmıştır. 2008 yılında 10 haneden 1'i internete ulaşım sağlayabilirken 2013'de 3 haneden 1'i internete ulaşabilmektedir; 2015 tahmini rakamlarında bu 19.021 milyon kullanıcı bulmuştur (%57.1). 2020'ye kadar bu sayıların artması bekleniyor.

Fas ve İspanya Cebelitarık Boğazından geçecek çift hatlı bir tren tünelinin inşasına yönelik bir anlaşmaya varmıştır. Tünel inşaatının 2025'te tamamlanması ve 3 milyar Euro'ya mal olması beklenmektedir. Finansmanı ise AB Komisyonu tarafından karşılanacaktır. Afrika Kalkınma Bankası, ulaştırma sektörünün iyileştirilmesi amacıyla 240 milyon Euro'luk bir kredi tahsis etmiştir. Ülkede 1907 km'lik demiryolu, 60 bin km'lik otoyol ve 27 liman hizmet vermektedir.

Kazablanka Limanı Afrika'nın en büyük ikinci limanı konumunda olup, ülke dış ticaretinin %37'si bu liman kanalıyla gerçekleştirilmektedir. Ülkenin ikinci önemli limanı ve Akdeniz ve Afrika'nın en büyük limanlarından biri olarak öngörülen Tanca-Med Limanı 2007 yılı Temmuz ayında faaliyete girmiştir. Limanın çevresinde ticaret ve sanayi bölgelerinin kurulması öngörülmektedir. Kénitra Atlantique'in Oulad Bel Assal'daki yeni limanının inşası için 2017 devlet bütçesinde 5 milyar MAD'lık bütçe ayrılmıştır. Projenin toplam maliyetinin 8 milyar MAD olması hedeflenmekte ve araç trafiğine kapalı olacak limanın, Kazablanka Limanı'daki yoğunluğu hafifletmesi planlanmaktadır.

2015'ten beri iyileştirme ve büyütme amaçlı inşaatı devam eden Casablanca Fishing Port'un 2017'de tamamlanması beklenmektedir.

Fas Hükümeti'nin, 2005-2008 döneminde 12 havalimanı modernizasyon ve tevsii çalışmalarının en büyük sonucu olan Kazablanka'daki Mohamed V Havalimanı, 6.2 milyon yolcuya verdiği hizmetle Fas'ın en yoğun havalimanıdır.

Seyahat kapasitesini artırmak amacıyla Marakeş'te yeni bir havalimanı inşası söz konusudur. İlk olarak 2014'te devlet tarafından açıklanan proje ile seyahatçi kapasitesinin yıllık 10 milyon ziyaretçiye çıkması planlanmakta ve bahse konu projenin 520 milyon MAD tutacağı tahmin edilmektedir. Projenin diğer bir amacı ise, hali hazırda varolan havalimanının şehirleşme yüzünden karşılaştığı sorunların önüne geçmektir. Bu yeni havalimanı için öngörülen iki bölge ise Sidi Zouine ve Sidi Bouatmane'dir.

Yıllık 125 bin yeni konuta ihtiyaç duyulan ülkede toplam konut ihtiyacı 1 milyona ulaşmaktadır. Hükümet, 150,000 yeni evin inşasını 2013'te tamamlamayı hedeflemektedir.

Konut yapımında ülkede birkaç büyük inşaat firması ve genel olarak küçük ölçekli firmalar faaliyet göstermektedir. Firmaların özellikle teknolojik işbirliğine ihtiyaçları mevcuttur.

Petrol ve Doğalgaz

Fas'ta petrol ve doğalgaz sektöründe yaşanan son gelişmeler şöyle sıralanabilir;

- Fas 2020 yılına kadar doğal gaz tüketimini yılda 5 milyar m³'e çıkarmayı hedeflemektedir. Söz konusu gazın sıvılaştırılmış doğal gaz olması ve bu ihtiyacı karşılamak üzere LNG terminallerinin inşası planlanmaktadır. Fas'ın halihazırda doğal gaz üretimi yılda 50 milyon m³'tür.
- Fas'ta Ghrab Basın ve Meskala bölgelerinde az miktarda doğalgaz üretilmektedir. Ülkenin doğalgaz rezervleri ortalama 100 milyar ft³ civarındadır.
- Fas Enerji Bakanı 2020 yılında Fas'ın enerji ihtiyacının %25'inin doğalgazla karşılanacağını açıklamış bu çerçevede söz konusu doğalgazın önemli bölümünün ithal sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) olacağını bu kapsamda ithalatın yerel ve uluslararası yatırımcıların kuracağı LNG terminalleri kanalıyla gerçekleşeceğini ifade etmiştir.
- Güney Afrikalı Energy Africa (%64), İsveçli Taurus Oil (%11) ve Onarep(%25) Agadir'in güneyinde yer alan Tiznit Offshore I, II, III sahalarında petrol arama ve üretim lisansı için sekiz yıllık bir lisans hakkı almıştır.

Enerji

Fas, Jerada'da bulunan maden ocaklarında kömür üretmekte ancak ihtiyacının büyük kısmını Amerika, Kolombiya ve Kuzey Afrika'dan karşılamaktadır. Kömür, ağırlıklı olarak Mohammedia ve Jorf Lasfar bölgelerindeki enerji tesislerinde kullanılmaktadır.

Ülke'nin elektrik ihtiyacı gelişen sanayi ve imalat sektörünün bir sonucu olarak, her yıl ortalama %7 artmaktadır. Ülke, kuraklık, azalan su kaynakları sebebiyle sorunlar yaşamaktadır, ancak 2008-09 döneminde yağışlar sorunu biraz da olsa azaltmıştır. Hükümet Nisan 2009'da 10,3 milyar dolar çapında yedi yıllık enerji paketi açıklamıştır. Bu paket yeni enerji kaynakları bulmayı, rüzgar enerjisinden faydalanmayı, petrol araştırmalarını ve nükleer enerji çalışmalarını içermektedir. Ancak yine de ülke petrol ve gaz alanında yoğun ithalata ihtiyaç duymaktadır.

Fas enerji ihtiyacının %95'ini petrol, doğalgaz ve kömür olarak ithal etmektedir. Söz konusu ithalatın %18'ini İspanya'dan sağlamaktadır. Buna karşın ülkenin güneş ve rüzgar başta olmak üzere pek çok yenilenebilir enerji kaynağına ulaşımı bulunmaktadır. Bu doğrultuda ülke yeşil enerji programını başlatmak üzere karar almıştır. Afrika'nın en büyük yeşil enerji santrali Tasca kentinde bulunmakta olup, 126 değirmenden oluşmaktadır. 140 mw kapasiteli söz konusu tesisin açılışı 2013 Haziran ayında Kral tarafından gerçekleştirilmiştir.

Fas hükümeti daha önceki programlarında hedeflediği yenilenebilir enerjinin ülkenin ana enerji tüketimindeki payını %8'e ulaştırma hedefine ulaşmıştır. Şimdiki hedef 2020 yılına kadar yenilenebilir enerjinin payının %42'ye ulaşması olup bu doğrultuda devlet çeşitli yenilenebilir enerji kaynaklarına yaklaşık 13 milyar dolar yatırım yapacaktır.

Rüzgar enerjisi

Fas, 2020 yılına kadar rüzgar enerjisi kapasitesini 280 MW'dan 2.000 MW'a çıkartmayı planlamaktadır. Bu doğrultuda önümüzdeki dönemde aşağıdaki projelerin gerçekleştirilmesi beklenmektedir:

Yapım aşamasında olan Tarfaya (300 MW), Akhfenir (200MW), Bab El Qued-Laayoune (50MW) ve Jbel Khalladi (120 MW) olmak üzere toplam 720 MW Yapılması planlanan 5 yeni santralden; Tanger2 (150 MW), El BaidaKoudia in Tetouan (300 MW), Taza (150 MW), Tiskrad Laayoune (300 MW) and Boujdour (100 MW) olmak üzere toplam 1000 MW enerji elde etmeyi planlamaktadır.

Söz konusu rüzgar enerjisi programının hedefleri:

- Rüzgar enerjisinin payını 2020 yılına kadar %14'e çıkartmak,
- Rüzgardan sağlanan üretim kapasitesini 2 GW'a, genel üretim kapasitesini ise 6.600 GWh'a yükseltmek,
- Yıllık 1.5 milyon ton yakıt tasarrufu sağlamak (yaklaşık 750 milyon dolar) ve 5.6 milyon ton karbon emisyonunu engellemek,
- Ve bölgede bir enerji bağlantı noktası olmaktır.

Güneş Enerjisi

Fas rüzgar enerjisinin yanı sıra güneş enerjisine (potansiyeli 2.600 kWh/m²/yıl) de önem vermektedir. Bu doğrultuda Güneş Enerjisi Projesi (Le Projet Marocain de l'Energie Solaire) ve Fas pazarını güneş enerjili su ısıtıcısı için kalkındırma programlarını (Programme de développement du marché marocain des chauffe-eau solaires / PROMASOL) uygulamaktadır. Güneş Enerjisi Projesi'nde amaç 2020 yılında Ouarzazate, Ain Bni Mathar, Fom Al Oued, Boujdour ve Sebkhah Tah bölgelerindeki kadar enerji üretimini 2.000MW'a çıkartmaktır. Programın başarıya ulaşması halinde 2020 yılına kadar yıllık 3.7 milyon ton karbon emisyonunu engellenecektir. PROMASOL projesinde ise 2012 yılında 440.000 m² termal güneş sensörlerinin yerleştirilmesinden sonra 2020'de 1.7 milyon m²'ye daha sensör yerleştirilmesi planlanmaktadır. Program 2020 yılına kadar 1190 GWH enerji üretimi hedeflerken 920.000 karbon emisyonunu engellenecek ve 920 kişilik kalıcı istihdam yaratacaktır.

Şubat 2016'da dünyanın en büyük yenilenebilir enerji projesi olan, Nur Enerji Projesi'nin ilk ayağı "Nur 1" adlı güneş enerjisi santrali açılmıştır. Projenin ilk ayağıyla 240,00 tonluk CO₂ emisyonunu engellemesi bekleniyor. 2018 yılı itibariyle, projenin 3 ayağının da tamamlanmasıyla beraber kendi türünde dünyanın en büyük santrali olacağı öngörülüyor ve 1.1 milyon Faslı'nın elektriğini karşılayabilecek hale gelmesi bekleniyor.

Otomotiv

Fas otomotiv sektörü en genel itibariyle otomobil ve ticari araç montaj sanayi ve yedek parça imalatı olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir.

Sektörün en önemli faaliyet alanı olan otomobil ve hafif ticari araç montajı Fas Otomobil Üretim Şirketi (Société marocaine de construction automobile –SOMACA) tarafından yapılmaktadır. 1959 yılında kurulan, uzun yıllar boyunca Fiat modellerinin (2004 yılına kadar Uno, Palio) montajını yapan firmanın bugün yüzde 80'den fazla hissesi Fransız Renault şirketine ait olup kamuya ait kısmı

özelleştirme kapsamında 2003 ve 2004 yıllarında Fransız firmasına satılmıştır. Daha önce Fiat firmasına ait olan yüzde 20'lik hisse de yine Renault tarafından Nisan 2005 tarihinde satın alınmıştır. SOMACA tesislerinde halihazırda Renault'nun Dacia Logan, Kangoo modelleri ile PSA grubunun Citroen Berlingo, Peugeot Partner modellerinin montajı yapılmaktadır.

Daha küçük çaplı bir üretim olan büyük ticari araç montajı ise uzun süre yıllık 4.000 araç civarında kaldıktan sonra 2008 yılında yaklaşık 10.000 araç seviyesine ulaşmıştır. Parçaların tamamına yakınının kit olarak ithal edildiği ve yerli katkı payının son derece düşük olduğu bu üretim dalında DAF, ISUZU, IVECO, MAN, Mercedes, Scania, Volvo, Renault gibi firmalar faaliyet göstermektedir.

Yedek parça üretimi ülkede halihazırda büyük kısmı Tanger Serbest Bölgesi ile Kazablanka-Rabat kıyı şeridinde yerleşik 60 kadar firma tarafından gerçekleştirilmekte ve yaklaşık 35.000 kişiye istihdam sağlamaktadır. Başlıca kablo, plastik parçalar, amortisör, filtre ve egzoz boruları imalatından oluşan yan sanayi üretiminin önemli kısmı ihraç edilmektedir.

Sektör açısından son dönemdeki en heyecan verici gelişme 2008 yılı başında Fas Hükümeti tarafından, ülkenin kuzeyinde yer alan Tanger-Med Serbest bölgesinde yıllık 400 bin araç üretim kapasiteli bir üretim tesisi kurulması maksadıyla Renault-Nissan firması ile imzalanan anlaşmadır. Ancak, üretiminin önemli bölümünü ihraç etmesi öngörülen ve 2013 yılında faaliyete geçmesi planlanan yatırımdaki Nissan payı küresel kriz nedeniyle askıya alınmıştır. Renault firmasının ise yatırım planına sadık kalacağı açıklanan proje kapsamında ülkede yan sanayi üretiminin geliştirilmesi de hedeflenmektedir. Otomotiv sektörü Fas hükümeti tarafından stratejik bir sektör olarak kabul edilmekte ve kalkınma programının önemli bir halkası olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede özellikle yabancı sermaye yatırımlarının başta Tanger Serbest Bölgesi olmak üzere ülkeye getirilmesine öncelik verilmektedir. Halihazırda on beşe yakın yabancı firmanın faaliyet gösterdiği serbest bölgeye daha fazla yatırım yapılması maksadıyla bir aksiyon planı hazırlanmaktadır. Tamamen ihracata dönük bir üretim hedeflemesinin yapıldığı plan dahilinde; biri serbest bölgede, diğeri ülkenin batısındaki Kenitra şehrinde toplam 600 hektarlık alan üzerinde iki "Automotive City" kurulmasıyla sektörde 2015 yılına kadar 15 bin yeni iş imkanı yaratılması hedeflenmektedir.

Sektörün ulusal ekonomiye katkısının arttırılması maksadıyla bazı vergi avantajları da uygulamaya konulmuştur. Örneğin ithalat vergileri açısından CKD için yüzde 2,5 seviyesinde bir gümrük vergisi, ekonomik otomobiller için gümrük muafiyeti yanında düşük KDV (yüzde 7) uygulaması mevcuttur. Buna ilave olarak, sektör yatırımları ülkedeki tercihli diğer bazı sektör yatırımları ile birlikte yatırım fonu desteklerinden yararlanabilmektedir (örneğin, Hasan II Yatırım Fonu kaynaklarından toplam yatırım bedelinin yüzde 10'una kadar malzeme ve arsa desteği sağlanması).

Sonuç olarak sektöre yönelik olarak önemli iş imkanları mevcut olmasının yanında ortak üretim projelerinin hayata geçirilmesi halinde ulusal düzeydeki desteklerden yararlanılması da mümkün bulunmaktadır.

Tekstil ve hazır giyim

Tekstil ve hazır giyim sektörü Fas ekonomisi içinde stratejik öneme sahip bir sektördür. İmalat sanayi içinde toplam işgücünün yüzde 44'ünü (206.000 kişi) istihdam eden yaklaşık 1600 işletme ile bu sektör; GSYİH'nin yüzde 7'ini, sanayi sektörü üretiminin yüzde 12'sini, sını katma değerinin yüzde 16'sını, ihracatın yüzde 24'ünü, yatırımların yüzde 10'unu temsil etmektedir.

Üretim içinde, iş gücünün daha yoğun olduğu hazır giyimin payı 979 işletme ile tekstil sektörüne göre daha ön plandadır. Hazır giyim imalatında gömlekten, erkek takım elbisesine, etekten tişörtlere kadar değişik ürünler yabancı yatırımcı ile birlikte fason olarak veya doğrudan Faslı firmalarca gerçekleştirilmektedir. Ancak en önemli üretim faaliyeti blucin ve spor giyim imalatıdır. Genel olarak

bakıldığında ülkenin iplik, kumaş ve benzeri mensucat ürünlerini hammadde ve ara mamul olarak ithal edip hazır giyim mamulü olarak ihraç etme üzerine dayalı bir modeli benimsediği görülmektedir. Bu nedenle tekstil ve hazır giyim sektörü ülke dış ticareti içinde önemli bir paya sahiptir. Sektör ihracatının yüzde 70'i hazır giyim, yüzde 26'sı mensucat mamulleri, kalan yüzde 4'ünü de diğer temel tekstil maddeleri oluşturmaktadır.

Hazır giyim ürünleri ihracatına daha detaylı bakıldığında ise pantolonların yüzde 30'luk pay ile ilk sırayı aldığı, ihracatın yüzde 10'unun ise tişörtlerden oluştuğu görülmektedir.

İşgücü maliyetleri nedeniyle rekabet gücüne sahip bulunan hazır giyim ürünlerinde ihracatta İspanya en önemli pazar ülkedir. Bu ülkeyi sırasıyla Fransa ve İngiltere izlemektedir. ABD ile yapılan serbest ticaret anlaşmasına rağmen AB ülkeleri hazır giyim sektörünün en önemli pazarı konumunda olup yukarıda sayılan üç ülkeye diğerleri de dahil edildiğinde ihracatın büyük bir kısmı Avrupa ülkelerine gerçekleştirilmektedir. Tekstil ürünleri açısından da benzer bir durum gözlenmektedir.

Sektörün ülke ekonomisi ve özellikle de dış ticaret açısından taşıdığı önem; son dönemde uygulamaya konulan ve ülkemizde 80-90'lı yıllarda dış ticaretin gelişiminde önemli rol oynayan DTSS benzeri örgütlenmeler olan "ihracat birleşmelerinin" (consortia d'exportation) yarısının (toplam 10 şirket) bu sektörde faaliyet göstermesinden de anlaşılmaktadır. Bu alandaki imalat fazla sayıdaki küçük ölçekli firmalar ile önemli kısmı yabancı (Avrupalı) sermayeye ait büyük firmalardan oluşmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü bünyesindeki tekstil konfeksiyon anlaşmasının 2005 yılı başında yürürlükten kalkması ve buna bağlı olarak ticarete uygulanan tüm kısıtlamaların da sona ermesi ile Fas tekstil konfeksiyon sektörü ihracatında son yıllarda yaşanan duraklama daha da belirgin hale gelmiştir.

Ülke ekonomisi açısından önem taşıyan sektörde yaşanan bu duraklamanın aşılabilmesi ve yatırımlara bir canlılık kazandırılabilmesi için son dönemde bazı yatırım teşvikleri hayata geçirilmiştir. Örneğin 2008 yılından itibaren 200 milyon Dirhem'i aşan yatırım projelerinde Yatırımların Geliştirilmesi Fonundan (Le Fonds de Promotion des Investissements – FPI) yüzde 10 oranında destek sağlanmaktadır. Yine sektöre yönelik olarak, üretimin bir kısmının ülkede gerçekleştirildiği durumlarda geçici kabul rejimi bünyesinde vergi avantajı sağlanmakta, 2002 yılından itibaren de drawbeck çerçevesindeki üretimlerde enerji maliyetlerinden vergiler düşülmektedir. Ayrıca sektör ülkenin yatırım teşvikleri açısından da öncelikli sektörleri arasında yer almaktadır.

Serbest ticaret anlaşmalarının uygulanması açısından önem taşıyan menşe kuralları incelendiğinde ülkemizin de dahil olduğu Avrupa menşe kümülasyon rejimi bölge ülkeleri arasında ticareti kolaylaştıran bir düzenleme içerirken, ABD'nin Fas ile olan anlaşması içerdiği kısıtlayıcı menşe kuralları ile sadece doğrudan Fas'ta üretim yapan firmaları avantajlı hale getirdiği görülmektedir. Mevcut düzenlemeye göre on yıllık geçiş süreci bir kenara bırakılırsa bir konfeksiyon ürünü için iplik-kumaş-nihai ürün zincirinde tüm aşamaların imalatının tarafların topraklarında yapılması zorunludur. Dolayısıyla ancak bu ülkede yatırım ve üretim yapan firmalar uzun vadede Fas-ABD serbest ticaret anlaşmasından yararlanabileceklerdir.

DTÖ anlaşmaları çerçevesinde azalan gümrük vergileri, serbestleşen dış ticaret rejimleri ve ülkede son yıllarda benimsenen daha liberal ekonomik politikaların bir sonucu olarak artan dış ticaret açığı Fas kamuoyunu endişelendirmekte ve gümrüklerde ticaretin kontrol altına alınmasına yönelik gümrük kıymeti benzeri korumacı uygulamalar ticareti zorlaştırıcı önlemler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benzeri dezavantajların bertaraf edilerek kalıcı bir ticaret artışı sağlanabilmesi ve ülkenin sunduğu fırsatlardan azami oranlarda yararlanılabilmesinin sektörün bu ülkede yatırım/üretim imkanlarını değerlendirmesi, ortak projeler oluşturulması ile mümkün olabileceği değerlendirilmektedir.

Büyük batılı yatırımcının da tercih ettiği bu işbirliği şekli aynı zamanda pazar çeşitlenmesinde önem veren sektörümüzün başta Fas menşeli mallara tercihi ticaret imkanı veren ABD ve Afrika ülkeleri (özellikle Batı Afrika) pazarlarına girişte kolaylık sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Turizm

Fas, gerek coğrafi konumu gerek sahip olduğu zengin tarihi mirası sayesinde turizmin gelişmesine oldukça yatkın bir ülkedir. Fas için turizm sektörü ekonomik kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır. Ülkenin turizm gelirleri GSYİH'nın %12'sini karşılamakta ve 500.000 doğrudan istihdam yaratarak toplam istihdamın %5'ini oluşturmaktadır. 2005 yılı verilerine göre 5,8 milyon turist alan Fas bu rakamı 2009 yılında 8,3 milyona taşımış, 2013 yılında ise ülke %7 artışla 10.046 milyon turist çekmiştir. Ayrıca ülkenin başlıca turizm partneri Avrupadır.

Turizmde özellikle 2005 yılından 2009 yılına kadar önemli gelişmeler gösteren Fas hızla ülkeye turist çekmeye devam etmektedir. Günümüzde turizm Fas'ın ekonomik, sosyal ve kültürel olarak kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, Hükümetin başlattığı "Plan Azur" kapsamında ülkenin çeşitli yerlerinde 6 adet turistik belde yapımına başlanmış ve hepsinin 2015'te tamamlanması beklenmektedir. Sırasıyla Fransa, İspanya, İngiltere, Almanya ve İtalya vatandaşları ülkeyi en çok ziyaret eden milliyetler arasında yer almaktadır.

Bankacılık

Özel bankalarda %51 Fas ortaklığı zorunluluğu bulunmaktadır. Ülkede hizmet veren 17 özel banka faaliyet göstermektedir. Ülkenin en büyük ticari bankası olan Banque Commerciale du Maroc'un %32'lik bölümü Banco Central Hispano, Credito Italiano ve Credit Commercial de France tarafından kontrol edilmektedir.

Son yıllarda Kazablanka Menkul Kıymetler Borsası'nın altyapı çalışmalarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar başlamıştır. Yabancı yatırımcılara hiç bir kısıtlama bulunmamaktadır.

2015 yılında islami bankacılık alanında işbirliği yapan Katar Uluslararası İslami Banka (Qatar International Islamic Bank - QIIB) ve Fas'lı "Credit Immobilier et Hotelier Bank - CIH", bu işbirliğinin sonucunda oluşan "Umnia Bank" ile kendi alanında bir ilke imza atarak Fas Merkez Bankasından (Bank Al Maghrib) lisans alan ilk banka olarak faaliyetlerine başlamıştır.

DIŞ TİCARET

	2015	2016	2017
İthalat (Milyar \$)	37.545.666	41.696.102	45.083.310
İhracat (Milyar \$)	22.036.820	22.858.289	25.606.854
Hacim (Milyar \$)	59.582.486	64.554.391	70.690.164
Denge (Milyar\$)	-15.508.846	-18.837.813	-19.476.456

Kaynak: Trade Map

İthalat yaptığı başlıca ülkeler (1000\$)

#	İhracatçı Ülkeler	2015	2016	2017
	TOPLAM	37.545.666	41.696.102	45.083.310
1	İspanya	5.224.655	6.553.541	7.608.748
2	Fransa	4.755.405	5.513.787	5.364.152
3	Çin	3.152.868	3.804.066	4.082.507

4	ABD	2.440.844	2.659.314	3.087.055
---	-----	-----------	-----------	-----------

#	İthalatçı Ülkeler	2015	2016	2017
---	-------------------	------	------	------

5	Almanya	2.179.612	2.452.468	2.719.289
---	---------	-----------	-----------	-----------

Kaynak: Trade Map

Fas'ın İthalatında Başlıca Ürünler (1000\$)

Ürün Kodu (GTİP)	Ürün Adı	2015	2016	2017
	Toplam	37.545.666	41.696.102	45.083.310
'2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	3.325.801	3.546.382	4.625.957
'8703	Binek otomobilleri ve esas itibariyle insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar (yarış arabaları dahil)	1.592.668	1.983.087	2.199.727
'2711	Petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar	1.349.609	1.132.864	1.421.871
'8544	İzole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler; tek tek kaplanmış liflerden oluşan fiber optik kablolar	1.022.152	1.113.750	1.231.121
'8708	Karayolu taşıtları için aksam, parça ve aksesuarlar	454.909	602.279	1.044.123

Kaynak: Trade Map

İhracat yaptığı başlıca ülkeler (1000\$)

	TOPLAM	22.036.820	22.858.289	25.606.854
1	İspanya	4.997.383	5.336.411	6.062.450
2	Fransa	4.389.427	4.827.951	5.856.471
3	İtalya	975.463	1.062.473	1.178.481
4	ABD	771.746	795.396	1.009.722
5	Brezilya	664.945	590.198	756.621

Kaynak: Trade Map

Fas'ın İhracatında Başlıca Ürünler (1000\$)

Ürün Kodu (GTİP)	Ürün Adı	2015	2016	2017
	Toplam	22.036.820	22.858.289	25.606.854
'8703	Binek otomobilleri ve esas itibariyle insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar (yarış arabaları dahil)	2.416.879	2.947.098	3.197.707
'8544	İzole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler; tek tek kaplanmış liflerden oluşan fiber optik kablolar	2.338.169	2.459.477	2.782.037
'3105	Azot, fosfor ve potasyumun ikisini veya üçünü içeren mineral veya kimyasal gübreler	1.554.496	1.827.332	2.276.375
'6204	Kadınlar ve kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, blazer, elbise, etek, pantolon etek, vb.(yüzme kıyafetleri hariç)	937.673	1.003.861	1.108.105
'2809	Difosfor pentaoksit, fosforik asit ve polifosforik asitler	1.647.654	1.138.951	1.097.124

Kaynak: Trade Map

Türkiye ile Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Fas'ta şu anda yaklaşık 150 civarında Türk firması faaliyette bulunmaktadır. Bu firmalar genel olarak müteahhitlik ve inşaat, toptan ve perakende ticaret, tekstil, mobilya, demirçelik, balıkçılık, geri dönüşüm, halı, gıda ürünleri, hazır giyim, temizlik, küçük ev aletleri ve buna benzer hanehalkı tüketiminde kullanılan ürünlerle ilgili sektörlerde faaliyet göstermektedir. Rabat Müşavirliği'mizden gelen verilere göre yatırımların toplam tutarı 1 milyar USD civarında tahmin edilmektedir. Bu yatırımlarla yaklaşık 8.000 Fas'lıya istihdam sağlanmaktadır.

7 Nisan 2004 tarihinde Ankara'da imzalanan Türkiye-Fas Serbest Ticaret Anlaşması 1 Ocak 2006 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiştir.

Serbest Ticaret Anlaşması kapsamında ürünler üç ayrı listede toplanmıştır.

- Birinci listede mermer ve traverten, çimento, petrol yağları ve gazlar, kimya sanayi mamulleri, eczacılık ürünleri, boyalar, parfümeri ve kozmetik ürünleri, plastik mamulleri, ahşap eşya, sabunlar,

ipek hariç tekstil ve konfeksiyon ürünleri gibi ağırlıklı mamul maddeler bulunmaktadır. Birinci listede yer alan ürünler için Fas, STA yürürlüğe girer girmez %10'luk bir gümrük vergi indirimi yapmış olup, takip eden 9 yıl boyunca, yıllık %10'luk indirimlerle, 9 yıl sonunda gümrük vergisi uygulamasını sona erdirecektir.

- İkinci listede yer alan ürünler için ise, Fas ilk üç yıl %3'lük, geriye kalan 5 yıl boyunca %15'lik ve son 3 yıl %13'lük gümrük vergisi uygulayarak vergileri sıfırlayacaktır. Binek otomobilleri bu listede yer almaktadır.

- Üçüncü listede gümrük vergisi indirimi kapsamı dışında kalan ürünler yer almaktadır. Bu listede kullanılmış giyim eşyaları, yarı römorklar için kullanılmış çekiciler, eşya taşımaya mahsus kullanılmış römorklar, 10 veya daha fazla insan veya eşya taşımaya mahsus kullanılmış motorlu taşıtlar, kullanılmış buzdolabı, çamaşır makinesi, ocaklar gibi esas itibarıyla bazı kullanılmış eşyalar bulunmaktadır. Belirtilen indirimler, Fas'ın uygulamakta olduğu "En Çok Kayrılan Ülke" gümrük vergileri üzerinden yapılmaktadır.

Ayrıca sözkonusu listelerde belirtilen ürünler dışındaki Türk Menşeli sanayi ürünleri, Anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile birlikte gümrük vergisinden muaf olarak Fas pazarına girebilmektedir. Sünger taşı, feldspat, zımpara taşı, metal cevherleri, cüruf ve kül, organik kimyasal ürünler, gübreler, ipek, ipek ipliği ve mensucatı, sentetik veya suni filament demetleri, sentetik ve suni devamsız lifler, yapma çiçekler, 7001 ila 7005 pozisyonlarındaki camlar, inciler, kıymetli taşlar ve metaller, kuyumcu ve mücevheri eşya, kurşundan eşya, paketlenme ve ambalaj makineleri, bulaşık yıkama makineleri, hububat ve baklagil işlemesi için makineler, televizyon alıcıları, kara taşıtlarının tekerlekleri ve bunların aksam ve parçaları, hava taşıtları ve bunların aksamı, gemi ve suda yüzen diğer taşıtlar, sanat eserleri, koleksiyonlar, antikalar bu kategoride bulunan ve Türkiye'nin ihracatı açısından dikkat çeken ürünlerin bazılarıdır.

Tarım ürünlerinde ise, tanınan tavizler sınırlı olmakla birlikte, taraflar iki ülke tarım ürünleri ticaretinin gelişimini ve çok taraflı ticaret müzakerelerinin sonuçlarını göz önünde bulundurarak, STA çerçevesinde oluşturulacak olan Ortak Komite bünyesinde birbirlerine daha ileri tavizler tanıma imkanlarını inceleyecektir.

Türkiye'nin ihracat potansiyelinin yüksek olduğu ürünlerin önemli bir kısmı için Fas AB'ye indirimleri 2003 yılında başlamıştır. Örneğin, tekstil ve konfeksiyon ürünleri %10'luk dilimlerde indirilmeye başlanmıştır.

Türkiye ile İkili Ticaret

Türkiye - Fas Dış Ticaret Değerleri (1000 ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
2015	1.587.578	682.121	905.457	2.269.699
2016	1.849.358	758.202	1.091.156	2.607.560
2017	1.983.139	706.822	1.276.317	2.689.961

Kaynak: ITC_Trademap, TÜİK

Türkiye'nin Fas'a İhracatında Başlıca Ürünler (1000\$)

Ürün Kodu	Ürün Adı	2015	2016	2017
	Toplam	1.587.578	1.849.358	1.983.139
'8703	Binek otomobilleri ve esas itibariyle insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar (yarış arabaları dahil)	117.504	114.497	158.913
'8407	Kıvılcım ile ateşlemeli içten yanmalı doğrusal veya döner pistonlu motorlar (patlamalı motor)	18.274	43.778	82.793
'7216	Demir veya alaşımsız çelikten profiller	66.007	49.357	66.440
'8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	62.014	63.970	53.423
'7113	Mücevherci eşyası ve aksamı (kıymetli metallerden veya kıymetli metallerle kaplama metallerden)	69.217	97.099	50.518

Kaynak: ITC_Trademap

Türkiye'nin Fas'tan İthalatında Başlıca Ürünler (1000\$)

Ürün Kodu	Ürün Adı	2015	2016	2017
	Toplam	710.636	918.164	924.062
'8703	Binek otomobilleri ve esas itibariyle insan taşımak üzere imal edilmiş diğer motorlu taşıtlar (yarış arabaları dahil)	197.417	367.515	389.388
'3105	Azot, fosfor ve potasyumun ikisini veya üçünü içeren mineral veya kimyasal gübreler	67.401	58.632	101.599
'2301	Et, sakatat, deniz hayvanı vs. (yemeye uygun olmayan) unu, pelleti, kıkırdakları (donyağı)	55.479	77.576	70.435

	tortusu)			
'2510	Tabii kalsiyum fosfatlar, tabii alüminyum kalsiyum fosfat ve fosfatlı tebeşir	49.542	66.702	65.639
'2809	Difosfor pentaoksit, fosforik asit ve polifosforik asitler	92.504	61.337	57.807

Kaynak: ITC_Trademap

Yatırımlar ve Müteahhitlik

Fas Hükümeti, ülkeye yabancı sermaye çekmek üzere yatırım ortamının iyileştirilmesine yönelik adımlar atmaktadır. 1995 tarihli Yatırım Kanunu'na göre yerel ve yabancı yatırımcı eşit haklara sahiptir. Söz konusu Kanuna göre yabancı yatırımcı tütün ve fosfat sektörleri dışında her sektöre yatırım yapabilmektedir. Kanunla birlikte hukuki uygulamalar çerçevesinde, bürokratik işlemler azaltılmış olmasına rağmen bürokrasi halen yatırımcının önündeki en önemli engel olarak görülmektedir. Yurtdışına para transferi konusunda ise hiçbir kısıtlama bulunmayan Fas'ta asgari ücret 165 dolardır. Ülkedeki belli başlı yabancı yatırımcılar Goodyear, Procter & Gamble, Coca-Cola, Kraft Foods, Renault, Bouygues, Pechiney ve Hoechst olarak sıralanabilir. Bunların yanısıra son yıllarda Fas'ta yatırım yapan firmalar arasında TV montaj tesisi ile Güney Koreli Daewoo, elektronik alanında Fransa-İtalyan ortaklığı SGS Thomson, Microsoft, Oracle, Compaq, HP ve İngiltere menşeli Glaxo Smith Kline Firması yer almaktadır. Ülkedeki yabancı sermayenin ülkelere göre dağılımına bakıldığında Fransa birinci sırada yer alırken, bunu sırasıyla İspanya, BAE, ABD ve Almanya takip etmektedir.

Hâlihazırda Fas'ta yerleşik toplam 61 tane Türk firmasının büyük bir bölümü, müteahhitlik-müşavirlik hizmetleri ile bir kısmı da ithalat ve ihracat ile uğraşmaktadır. Fas'daki Türk yatırımlarının 245 milyon dolar düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Fas'daki Türk yatırımları inşaat makineleri, gıda, tekstil, süpermarket zinciri, mobilya alanlarında yoğunlaşmaktadır. Bu yatırımlarla 6000 Faslıya istihdam sağlanmaktadır.

Fas'ta yerleşik belli başlı Türk firmaları BİM (Süpermarket zinciri), Courant Bleu (Plastik ürünler imalatı), Cromevier S.A.R.L. (Mutfak lavabosu ve evye üretimi), Galaksika Maroc (Ev tekstili üretimi), Hobi Mobi (Hediyelik Eşya, züccaciye),dir.

Fas ile 08.04.1997 tarihinde Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması imzalanmış olup, anılan Anlaşma 31.05.2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Anlaşma, "Adil ve Eşit Muamele", "Ulusal Muamele", ve "En Çok Kayrılan Ulus Muamelesi" ilkelerini; tahkim seçenekleri ile yöntemlerini ve gelir transferine ilişkin hususları ayrıntılı olarak tanımlayarak, Türk girişimciler için Fas'ta, Fas girişimcileri için ise Türkiye'de güvenli bir yatırım ortamına dönük siyasal altyapı sağlamaktadır.

3 Mart 2011 tarihinde Rabat'ta imzalanan Karma Ekonomik Komisyon 9. Dönem Toplantısı Protokolünde ise Fas Yatırımları Geliştirme Ajansı (AMDI) ile Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım (ISPAT) ajansı arasında iki ülke arasındaki ekonomik tamamlayıcılığa ve gelecek vaat eden sektörlerde

ortak yatırımların teşvikine hizmet edecek ve yatırım alanındaki işbirliğinin pekiştirilmesine yönelik Mutabakat Zaptı imzalanmasına karar verilmiş, 21 Kasım 2011 tarihinde söz konusu Mutabakat Zaptı iki taraf arasında imzalanmıştır.

Fas'ta son yıllarda altyapı ihalelerini kazanan Türk firmalarının sayısı artmaktadır. Türk müteahhitlik firmalarının Fas'ta sürdürdükleri ve yeni aldıkları işlerin toplam bedeli 2 milyar ABD Dolarına ulaşmıştır. Türk firmalarının taahhütlerini zamanında yerine getirmeleri ve uluslararası standartlardaki kaliteleri başta Kral ve Başbakan ile Teçhizat ve Ulaştırma Bakanı olmak üzere, Fas yönetiminin takdirini kazanmıştır. TEKFEN firmasının 230 milyon ABD Doları bedelle üstlendiği Samir Rafinerisinin Modernizasyonu önde gelen bir müteahhitlik projemizdir.

Fas Kralı VI. Muhammed'in öncelikli kalkınma projelerinden olan Tanca-Med limanı ve bağlantı yolları projesi kapsamındaki Tanca-Tanca Med Limanı/Tetouan-Fnideq otoyollarının birinci kısımları (Tanca-RN2 ve Tetouan-M'diq) Türk firması MAKYOL tarafından gerçekleştirilmiştir. Marakeş-Agadir otoyolunun bir bölümü de DOĞUŞ firması tarafından yapılmaktadır. Son olarak MAKYOL şirketi Marakeş-Kazablanka otoyolunun bir bölümünün yapım işini 60 milyon Avro bedelle üstlenmiştir.

Fas Fosfat Kraliyet Ofisinin (OCP) yaklaşık 364 milyon Avro tutarındaki 235 kilometrelik fosfat boru hattı yapım ihalesini TEKFEN firması kazanmıştır. Fosfatın taşınacağı bir boru hattı ile iki Diamonyum (DAP) fabrikasının inşası TEKFEN firmasının üstlenilmesine dair anlaşmanın, Fas Kraliyet Fosfat Ofisi ile 2010 Kasım ayında imzalanmıştır. Boru hattı halen yılda 28 milyon ton olan fosfat üretiminin 2018'de 50 milyon tona çıkarılması stratejisinin önemli bir aşamasını teşkil etmektedir. Boru hattıyla nakliye maliyetinin düşeceği ve Khouribga madenlerinden çıkarılan fosfatın % 60'ının boru hattı vasıtasıyla Jorf Lasfar kimya fabrikasına taşınacağı bildirilmektedir. TEKFEN firması Fas'ın tek rafinerisi olan SAMİR'in modernizasyonunun bir kısmını da başarıyla gerçekleştirmiştir.

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanımız Sayın Fikri Işık, 3-4 Kasım 2015 tarihleri arasında Fas'ı ziyaretleri vesilesiyle, 4 Kasım 2015 tarihinde Ford Otosan tarafından Fas'ın Kazablanka kentinde satış, satış sonrası ve ikinci el olmak üzere tek çatı altında faaliyete geçirilen Scama FordTruck 4S tesisinin açılışını gerçekleştirmiştir.

Fas Ulaştırma ve Teçhizat Bakanlığının Safi Şehir Limanı Projesini STFA İnşaat üstlenmiştir.

Abaloğlu Holding isimli Türk şirketi maden arama faaliyetlerinde bulunmak üzere yaklaşık 373.500 Avro sermayeyle "Abaloğlu Mining Morocco" isimli bir şirket kurmuştur. Şirket Fes-Boulemane bölgesinde bakır ve çinko madeni arama ruhsatı almak için girişimde bulunmuştur. OCP ile TEKFEN Grubuna bağlı Toros Tarım Şirketi arasında 2012 Haziran ayında "Black Sea Fertilizer Trading Co." isimli bir ortaklık şirketi kurulmuştur. %70 hissesi OCP'ye, %30 hissesi ise Toros Tarım'a ait olan ortaklık çerçevesinde, Türkiye'de kurulacak gübre fabrikasının piyasalara yakınlık ve teslimat sürelerinin kısalmasından yararlanarak Karadeniz, Balkanlar ve Orta Asya piyasalarına ihracat yapması öngörülmektedir.

Bazı Türk firmalarının üçüncü ülkelerde Faslı şirketlerle ortaklığa girdikleri görülmektedir. Bu ortaklıkların, özellikle Fas'ın Sudan, Gabon gibi bazı Afrika ülkeleriyle tercihli ticaret anlaşmaları bulunması ve Fas Eximbank'ının (SMAEX) bu ülkelere yönelik ihracatın % 75'ini sigortalaması nedeniyle, Afrika ülkeleriyle ticaretimizin artmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Türk müteahhitlik firmaları tarafından bugüne kadar 40 proje üstlenilmiş ve üstlenilen işlerin toplam değeri 3,2 milyar ABD Dolarını aşmıştır.

Bu tutar, Türk müteahhitlik firmalarının Afrika ülkelerinde üstlendikleri işlerin yaklaşık %5'ini oluşturmakta olup, Fas bu yapısı ile Afrika ülkeleri arasında Libya ve Cezayir'in ardından 3. sırada yer almaktadır.

İhale rejimi uluslararası katılıma açıktır. Bu durumun bir sonucu olarak ülkede 2000'li yıllardan itibaren inşa edilen otoyollarının önemli bölümü Türk müteahhit firmaları tarafınca gerçekleştirilmiştir. Yine Fas'ın tek büyük rafinerisi olan Muhammediya şehrinde bulunan SAMIR tesislerinin de modernizasyon çalışmalarının önemli bir bölümü bir firmamız tarafından yapılmaktadır.

Fas'ta son dönemde büyük gelişme kaydeden sektörde önemli fuarlar düzenlenmektedir. Firmalarımız tarafından da etkin katılım sağlanan bu fuarların en önemlileri; her yıl dönüşümlü olarak Kazablanka şehrinde düzenlenen Salon International du Batiment (SIB) ve Construmar fuarları, yine Kazablanka'da BTP Expo fuarı ve Agadir şehrindeki Batexpo fuarıdır.

Son dönemde alınan en büyük projelerden biri ise Yapı Merkezi firması tarafından üstlenilen Kazablanka tramvay hattı inşası projesidir.

T.C. Rabat Büyükelçiliği
Büyükelçi Ethem Barkan Öz

Turkish Embassy Office of the Commercial Counsellor 4, Rue Tiflet Hassan Rabat/MAROC

Tel: +212 537 66 15 22

Faks: 212 537 66 04 76

E-mail: ambassade.rabat@mfa.gov.tr

Rabat Ticaret Müşavirliği
Ticaret Müşaviri Önder Duman

Turkish Embassy Office of the Commercial Counsellor 4, Rue Tiflet Hassan Rabat/MAROC

Tel: 00 212 537 76 76 01

Faks: 00 212 537 76 76 42

E-mail: rabat@ekonomi.gov.tr

Kazablanka Ticaret Müşavirliği
Ticaret Müşaviri Gökhan Üsküdar

Turkish Embassy Office of the Commercial Counsellor Angel Boulevard d'Anfa et Rue d'Algerie, 2 eme etage, apt. 1 Casablanca MAROC

Tel: 00 212 522 27 67 57

Faks: 00 212 522 27 67 62

E-mail: kazablanka@ekonomi.gov.tr

Fas Krallığı Ankara Büyükelçiliği
H.E. Menouar Alem

Reşit Galip Cad. Rabat Sok. No. 11 G.O.P. Ankara Türkiye

Tel: 00 312 437 60 20/21

Faks: 00 312 447 14 05, 446 84 30

E-mail: amb.ankara@maec.gov.ma